

Filozofické poradenstvo – kritika

Autoreferát k dizertačnej práci

Otakar Horák

Dizertačná práca sa zaoberá problematikou filozofického poradenstva, pomáhajúcej profesie, ktorá nadväzuje na antické poňatie filozofie ako praktického nástroja určeného na zaobchádzanie s ľudským utrpením a kultiváciu našej mysle, respektíve správania. Filozofickí poradcovia tvrdia, že filozofia disponuje terapeutickým potenciálom v tom zmysle, že vedie k rastu subjektívneho pocitu pohody klienta a domnievajú sa, že filozofické znalosti a zručnosti zvyšujú našu schopnosť orientovať sa vo svete a vynášať lepšie morálne sudy. Prípadné sympatie, ktoré tento program vzbudzuje, by nás však nemali zmiastať. Ak sa totiž za vznešenými sloganmi o filozofii ako majáku morálky a jej terapeutickom potenciáli nenachádza žiaden reálny obsah podporený empirickou evidenciou, znamená to, že sa filozofické poradenstvo mení v púhu špekuláciu, pre klienta – vystaveného poradcovým privátnym domnienkam, zbožným prianiam a intuíciam – navyše potenciálne škodlivú. V predkladanej práci sa čitateľa pokúsim presvedčiť, že filozofické poradenstvo je práve takou pomáhajúcou profesiou.

Práca je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť pozostáva z kapitol 2 a 3, v ktorých sa venujem popisu terapeutického potenciálu filozofie, predovšetkým cez postavu stoika Epiktéta a charakteristike filozofického poradenstva. Ani jedna z kapitol nie je monotematická. Jednotlivé témy zasadzujem vždy do širšieho kontextu, okrem iného pozitívnej psychológie, negatívnych emócií, psychoterapie, špecifik morálnych súdov alebo nedôveryhodnosti intuície, vďaka čomu, ako sa domnievam, môže čitateľ nadobudnúť komplexnejšiu predstavu o tom, čo „terapeutický potenciál filozofie“ znamená a ako filozofické poradenstvo funguje či skôr nefunguje.

Druhá časť práce má 4 kapitoly. Predmetom kapitol 4, 5 a 6 je popis tých psychických procesov, o ktorých sa domnievam, že sú za terapeutický účinok filozofického poradenstva (a širšie psychoterapie) skutočne zodpovedné. Uvidíme, že ľudia disponujú psychologickým imunitným systémom, t. j. súborom kognitívnych stratégií na vyrovnávanie sa s negatívnymi zážitkami, vďaka ktorým sme prirodzene vybavení ohromujúcou schopnosťou adaptácie aj na tie najsmutnejšie udalosti v našich životoch, vrátane smrti blízkej osoby. (Gilbert et al. 1998) Filozofickí poradcovia sa preto mýlia, ak zlepšenie klientovho stavu automaticky inzerujú ako výsledok vlastnej filozofickej práce s ním, pretože tak ignorujú pôsobenie psychologického imunitného systému. Na skutočnosti,

že človek je naratívny tvor (Gottschall 2012), v kapitole 5 ukážem, že filozofické poradenstvo lieči tvorbou nových „životných príbehov“, ktoré pôvodne chaotické a negatívne zážitky usporiadajú do uspokojivého príbehu o tom, kým sme a kam patríme. Ľudia túžia žiť vo svete, ktorý je bezpečný, v ktorom veci dávajú zmysel, v ktorom vieme, kto sme, a tak, keď sa nám stane niečo zlé, čo nami otrasie alebo sme jednoducho zmätení situáciou, ktorej čelíme, hľadáme všemožné spôsoby, ako sa v nej vyznať a svoj životný príbeh prerozprávať. Domnievam sa, že filozofia dokáže túto naratívnu rolu plniť veľmi dobre, lebo nás dokáže ohýbaním faktov presvedčiť, aby sme si mysleli, že aj keď sme napríklad uväznení alebo chorí, svet je naďalej plný mieru a nedeje sa v ňom žiadne príkorie. Ak filozofické poradenstvo lieči, tak potom, ako si myslím, vďaka tomu, že v dráme, ktorou je život, udelí utrpeniu jej hlavného protagonistu, zmysel. Za týchto okolností si viem predstaviť, že filozofické poradenstvo ako liečba príbehmi dokáže určitým klientom pomôcť, ak to, čo potrebujú, je zalepiť explanačné vákuum, z ktorého kričí klientom nezodpovedaná otázka: „Prečo práve ja?“. Dodajme, že ak je táto interpretácia filozofického poradenstva ako – stručne povedané – „generátora filozofických príbehov“ správna, potom to znamená, že filozofické poradenstvo opustilo režim pravdy a vstúpilo výhradne na pole útechy. Toto hnutie preto nie je filozofiou, ale iba post hoc racionalizáciou filozofickými prostriedkami.

V kapitole 6 sa venujem terapeutickému (poradenskému) vzťahu a redukcii kognitívnej disonancie ako ďalším z množstva spôsobov ako generovať terapeutický účinok bez toho, aby sme ho nevyhnutne museli pripisovať použitiu zvláštnych filozofických metód. V kapitole 7 predstavím poznatky z experimentálnej filozofie, z ktorých vyplýva, že profesionálni filozofi a etici sa v priemere nesprávajú lepšie ako ľudia z podobného sociálneho zázemia, čo podľa mňa znamená, že vplyv filozofických vedomostí a zručností na kultiváciu našich životov a schopnosť lepšie sa rozhodovať v morálnych dilemách, je minimálny. (Schwitzgebel 2009) Na vysvetlenie týchto dát siahnem po poznatkoch z morálnej psychológie, podľa ktorých sú naše morálne sudy a presvedčenia v naprostej väčšine prípadov iba post hoc racionalizáciou morálnych emócií a intuícií. (Haidt 2001; Sunstein 2005) Z týchto zistení, ako sa domnievam, plynie, že filozofickí poradcovia môžu svojim klientom zodpovedne sľubovať iba to, že im pomôžu vlastné pocity a správanie pred sebou a druhými ospravedlniť. Predstava o filozofii ako unikátnom prostriedku na kultiváciu našich morálnych rozhodnutí, osobnosti alebo správania tak do značnej miery odpadá.

V neklinických prípadoch, ako sa domnievam, môže byť filozofické poradenstvo pomerne neškodnou, aj keď celkom drahou debatou o problémoch, ktoré človeka trápia. Reálne riziko však pre klienta predstavuje filozofické poradenstvo vtedy, keď opúšťa témy, ktoré nevyžadujú klinickú

diagnostiku, ako je to v prípade rozhovoru o rozpade manželstva alebo prepustení z práce, a vstupuje na pole psychiatrie a psychoterapie, ktorým chce otvorene konkurovať, keď napríklad navrhuje, aby sme filozofiu predpisovali ako alternatívu pri liečbe depresie, prípadne iných duševných porúch. Kto vie, možno majú filozofickí poradcovia dobré úmysly; to ale nestačí. Poradenská činnosť, ktorá rezignuje na mainstreamovú vedu a namiesto toho sa nechá unášať „dojmologickými“ predstavami o pomoci druhým, je pomerne zaručený spôsob ako heslo „primum non nocere“ (v prvom rade neškodiť), ktoré je esenciou lekárskej etiky, porušiť. Filozofickí poradcovia sa neprofesionálne púšťajú do „vhládov“ do povahy klientových problémov, na ktoré aplikujú náplásť filozofických príbehov, ktorých voľba je čisto náhodná a závislá na privátnych intuíciách a subjektívnych preferenciách poradcov, ktoré sú natoľko široké, že pokrývajú nielen celé dejiny západnej a východnej filozofie, ale aj beletriu či dokonca astrológiu. Filozofickí poradcovia často nedisponujú žiadnymi odbornými znalosťami z psychológie a psychiatrie, čo v kombinácii s implantovaním rôznych vedeckých a pseudovedeckých nápadov do výkonu ich poradenskej práce vzbudzuje závažné a oprávnené obavy o škodlivosti ich činnosti pre klientov. Mylná domnienka o domnelej účinnosti filozofického poradenstva by znamenala, že klienti by investovali čas, peniaze a úsilie do zbytočných alebo dokonca kontraproduktívnych opatrení. Nemenej dôležité je aj to, že by sa takto pripravili o príležitosť zúčastňovať sa vedecky podložených psychiatrických alebo psychoterapeutických postupov a systémov, ktoré by u klienta viedli k požadovaným účinkom.

Ostatná kritika však v nijakom prípade nemá implikovať predstavu o neupotrebitelnosti filozofických zručností a vedomostí v psychoterapii. Práve naopak. Ak vychádzame z toho, že výučba etiky, korektnej argumentácie alebo rétoriky spadá do kompetencie filozofie, potom to znamená, že filozofii disponujú obrovskou právomocou, ako psychológov a potenciálnych terapeutov vybaviť schopnosťami, ktoré z nich spravia zodpovednejších profesionálov.

Kompetentná psychoterapia v kombinácii so zodpovednou psychiatrickou liečbou predstavujú najvhodnejší prostriedok na liečbu duševných porúch a zaobchádzanie s ľudským utrpením. Obávam sa, že ani pri maximálne ústretovej interpretácii filozofického poradenstva ako liečby príbehmi, ktorá je vhodná na rast subjektívneho pocitu pohody v prípadoch, ktoré nevyžadujú klinické diagnostikovanie, nedokážu filozofickí poradcovia svojim klientom poskytnúť viac ako štandardné psychoterapeutické systémy, obzvlášť humanistická a existenciálna psychoterapia, ktoré sú schopné túto úlohu liečby (filozofickými) príbehmi dokonale plniť. Z toho dôvodu sa FP ocitá v pozícii redundantného a zbytočného hnutia, pre ktoré v pomáhajúcich profesiách neexistuje samostatné miesto. Riziko, ktoré vyplýva z neznalosti psychológie a psychiatrie je u filozofických

poradcov také veľké, že presunutie (minimálnych) filozofických kompetencií na psychoterapeutov považujem za jediné uspokojivé riešenie vzťahu filozofie a psychoterapie.

V práci som na mnohých miestach opustil pole filozofie a vydal sa za dátami z morálnej či sociálnej psychológie a mnohých iných vedeckých odborov, ktoré ma vybavili takou sumou poznatkov, že kritiku filozofického poradenstva považujem za neodvratiteľnú. Externé poznatky, ktoré som vďaka týmto odborom nadobudol, mi pomohli získať od filozofického poradenstva – v ktorom hrozí, že sa filozofickí poradcovia navzájom pochvália – kritický odstup, z ktorého, ako som presvedčený, môže čitateľ iba ťažiť. Som presvedčený o tom, že ak na empirický výskum rezignujeme, vystavujeme sa nebezpečenstvu, že sa staneme obeťou vlastných kognitívnych biasov, predsudkov, zbožných prianí, neoverených intuícií alebo samoúčelných špekulácií, ako je to často v prípade filozofických poradcov. V dizertačnej práci teda predstavím desiatky experimentov, ktoré z pier filozofov nepochádzajú. Napriek tomu majú svoj dopad. Ukážu nám totiž, kde a ako sa filozofi a filozofickí poradcovia mýlia. V tomto smere je predkladaná práca jedinečná, lebo predstavuje, pokiaľ mi je známe, v našom geografickom priestore jediný ucelený pokus o to pristúpiť k téme filozofického poradenstva kriticky.

Literatúra:

Gilbert, T. D. et al. (1998): Immune Neglect: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 617 - 638.

Gottschall, J. (2012): *The Storytelling Animal: How Stories Make Us Human*. Kindle edition. New York: Houghton Mifflin Harcourt.

Haidt, J. (2001): The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108 (4), 814 - 834.

Schwitzgebel, E. (2009): Do ethicists steal more books? *Philosophical Psychology*, 22 (6), 711 - 725. Dostupné na: <<http://www.faculty.ucr.edu/~eschwitz/SchwitzPapers/EthicsBooks.pdf>>. (cit. 16. 3. 2014).

Sunstein, C. (2005): Moral Heuristics. *Behavioral and Brain Sciences*, 28, 531 - 573.